

Bu yazı ilk olarak Mustafa Erdoğan'ın web sitesinde 14 Kasım 2016'da yayımlanmıştır.

Atıf Şekli: Erdoğan, Mustafa. (2016, Kasım 23). "Özgür Toplumun Temelleri", *Sosyal Bilimler*. sosyalbilimler.org/ozgur-toplumun-temelleri

Özgür Toplumun Temelleri

Mustafa Erdoğan

Özgür toplum Ferdinand Tönnies'in tanımladığı anlamda bir "cemiyyet" (*gessellschaft*) temeli üstünde yükselir. Modern bir sosyolojik fenomen olarak cemiyyet geleneksel "cemaat" (*gemeinschaft*) tipi formasyonun alternatifidir. Kapalı bir grup niteliğindeki cemaati karakterize eden duygudaşlık ve dayanışma olduğundan, onda bireyselliğe yer yoktur; cemaat üyeliğe değil aidiyete dayanır. Cemaat hayatı ortak anlayış ve değerlere ve bunların muhafazasına dayanır. Cemaatte iyiler de kötüler de dost da düşman da ortaktır. Ayrıca, cemaat, mensuplarından lidere (şefe) duygusal bağlılık ve hatta adanma talep eder.

Buna karşılık "cemiyyet" (*society, association*) bireysellik ve mahremiyete, buna bağlı olarak da hayatın özel ve kamusal alanları arasında bir ayrıma dayanır. Cemiyyet kişisel ilgiler ve çıkarlar temelinde birbirleriyle etkileşim halinde olan özerk bireyler arasında gönüllülük temelinde oluşan bir işbirliği girişimidir. Cemiyyeti bir arada tutan ortak çıkarlar ve ortak kurallardır. Cemaatin hiyerarşik yapısına karşılık cemiyyet yatay ilişkilere dayanır.

Özgür toplumun sosyolojik zemini ancak bir cemiyyet -ve cemiyyet tasavvuru- olabilir ama bu zemin üstünde yükselicek olan özgür toplumun başka ayırt edici özellikleri de vardır. Bu karakteristikler aşağıdaki yedi maddede özetlenebilir:

Özgür toplum "kendiliğinden doğan bir düzen"dir.

Özgürlükçü felsefe toplumu —Hayekçi terimlerle— bir *taxis* olarak değil de bir *kosmos* olarak tasarlar. Özgürlükçü tasavvurda toplum bir organizasyon veya yapma düzen değildir; toplum, herhangi bir düzenleyici iradeden bağımsız olarak, kendiliğinden oluşan bir düzendir. Toplum farklı amaçlar güden muhtelif iradelerin koordineli etkileşiminden kendiliğinden doğan bir sosyolojik formasyondur. Esasen, dil, hukuk, aile, piyasalar gibi belli başlı toplumsal kurumların hiç biri "kurulmuş" veya yaratılmış değildir; bunlar, çok sayıda öznenin özgür etkileşiminden kendiliğinden bir şekilde doğmuş olan düzenlerdir.

Bu ayrımı Michael Oakeshott'ın terminolojisiyle de ifade edebiliriz: Organizasyon, mensuplarını muayyen bir amaçlar hiyerarşisiyle birbirine bağlayan teleokratik bir düzen

iken, kozmos veya kendiliğinden düzen bireyleri ortak kurallar etrafında bir araya getiren nomokratik bir düzendir. Klasik liberalizmin yaygın formülünde ifadesini bulduğu üzere, toplum ve toplumsal düzen “insan eyleminin sonucu olmakla beraber, insan tasarımının ürünü değildir.”

Organizasyon düzenleri ile kendiliğinden düzenler arasındaki temel farklardan biri, ilkinin ortak bir pozitif amaçlar hiyerarşisine dayanmasıdır. Oysa, kendiliğinden düzende amaç, değer ve idealleri farklı olan muhtelif kişi ve gruplar bu farklılıkları içinde ve ortak kurallar çerçevesinde bir arada yaşarlar; onlara belli bir amaçlar hiyerarşisi, dünya görüşü ve hayat tarzı dayatılmaz. Oysa, toplumu teleokratik bir düzen veya bir organizasyon gibi gören yahut onu böyle bir şeye dönüştürmeye çalışan her girişim zorunlu olarak özgürlük karşıtıdır. Çünkü, “kendiliğinden düzenler”in işleyişini akıl yoluyla kavrayabilirsek de onları belli bir amaçlar hiyerarşisine göre akılcı bir şekilde kurgulamaya çalışmak, eğer sonuç alabilirse, ancak özgürlük pahasına gerçekleşebilir.

Özgür toplum açık toplumdur.

Özgür toplum dolaşım, yer değiştirme ve yerleşme özgürlüğüne dayanır. Özgür toplum aynı zamanda başka toplumlarla daimî bir etkileşim hâlinde olan, açık bir düzen teşkil eder. Özgür topluma giriş-çıkışlar serbesttir. David Schmidtz’in önerdiği şu adalet ilkesi açık toplumun başka bir anlatımı olarak okunabilir: “Herkesin, başka bir yerin daha iyi olması halinde bulunduğu yerde kalmak için hiçbir yükümlülüğünü olmadığı, azamî derecede açık bir toplumda yaşamaya hakkı vardır.”

Özgür toplum çoğulcu toplumdur.

Özgür toplum hem ahlâkî hem de kültürel anlamda çoğulcudur. Çoğulculuk özgür toplumun siyasî kurumlarının felsefî-ahlâkî tarafsızlığıyla birlikte düşünülmelidir. Kişi ve gruplara hakikat dayatmaya, doğru inanç ve ideoloji buyurmaya bu düzende yer yoktur. Bunun nedeni, özgürlükçü toplumsal-siyasal tasavvurun çeşitli “iyi” anlayışları karşısında “özgürlük” ve “hak”ka öncelik tanınmasıdır. Yani, her birey hayatını kendi “iyi” anlayışına göre düzenleme hakkına sahiptir, genel bir “iyi” anlayışını bütün bir topluma dayatmaya çalışmak bireylerin bu temel hakkını ihlâl eder. Böylece, herkes hayatını kendince doğru olan felsefî ve ahlâkî anlayışa göre yaşayabilir; özgür bir toplumda kimseye belli bir din, dünya görüşü, felsefe veya hayat tarzı dayatılmaz.

Bunun bir sonucu olarak, özgür toplum kültürel bakımdan da çoğulcudur; dil, din, hayat tarzı ve etnisite bakımından farklı olan kişi ve grupların çeşitliliğini yaşatır. Bu çeşitlilik kültürel tercih ve pratikleri bakımından illiberal olan grupları olduğu gibi, cemaat tipi örgütlenmeleri de içerebilir. Yani, “cemiyet” içinde “cemaatler” de yer alabilir. Ayrıca, özgür toplum, ortak genel yönetimin sınırlı hukukunu mahfuz tutmak ve yönetimin herkesin insan haklarına (sivil, ekonomik ve siyasal özgürlüklere) riayetini garanti etmek şartıyla —veya bunun izin verdiği ölçüde—, hukuk çoğulculuğuna da izin verir.

Özgür toplumun siyasî modeli “takımadaları” birliğidir.

Özgür toplum gönüllülüğe dayalı gevşek bir birlik teşkil eder. Ancak, özgür toplumun birliği, birbirine kenetlenmiş, yekvücut olmuş, türdeş bir bütün anlamında sıkı bir birlik demek değildir. Kimse bu topluma ne üye olmaya ne de ondan ayrılmaya zorlanabilir. Özgür toplum asgarî düzeydeki ve ağırlıklı olarak prosedürel olan ortak normlarda buluşan kişi ve grupların oluşturduğu son derece gevşek bir birliktir. Bu tasavvuru en iyi anlatan, Kukathas’ın “özgür takımadaları” metaforudur. Bu tasavvurun, en başta, günümüzün hâkim politik modeli olan türdeş-cemaatçi “ulus-devlet”ten radikal olarak farklı olduğu, aslında onun tam karşıt modelini oluşturduğu açıktır.

Özgür toplumun devleti, esas olarak, negatif amaçlar güder.

Özgür bir toplumda devlet cihazının başlıca referansları esas olarak negatif amaçlar niteliğinde olan özgürlük, adalet ve barıştır. Özgür toplumun siyasî kurumlarının hedefi herkesin özgürlük ve güvenliğini sağlamak, herkesin haklarını ve hak ettiklerini tanımak ve korumak ve nihayet farklı varoluşların barış içinde bir arada yaşamalarını garanti etmektir. Adaletin gereği olarak, kendi kusuru olmaksızın dara düşenleri, engellileri ve bakıma muhtaç kimsesizleri desteklemek dışında, özgürlük siyasetinin amaçları arasında belirli kişi veya grupları özel olarak kayırmak veya onlara avantaj sağlamak yoktur. Ayrıca, geçmişteki haksızlıkları telâfi etmek için geçici bir tedbir olma durumu hariç, toplum içindeki herhangi bir grubu iktisadî, kültürel vb. yollarla destekleme hedefi de güdülemez.

Özgürlüğün siyaseti toplumda cebir kullanımını mümkün olan en az düzeye indirmeyi amaçlar. Devlet bireylerin fizikî varlıklarına ve hayatlarına müdahale edemez. İnsanların mal-mülklerine, geçim araçlarına el koyamaz; kişilerin iktisadî etkinliklerini planlamaya çalışmaz ve onların çalışma ve iş kurma tercihlerine müdahale etmez. Özgür toplumun devleti asgarî düzeydeki ve karmaşık olmayan bir vergi düzeninin sevk ve idaresi ile, özel yoldan üretilemeyen ortak ihtiyaçların karşılanmasının gerektirdiği ölçünün dışında, bir kamu ekonomisi sektörü yaratmaya çalışmaz.

Özgür toplumun siyasî kurumları hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı ve âdem-i merkeziyet esaslarına dayanır.

Özgür toplum ideali genel kurallara dayalı yönetimi —“hukuk çerçevesinde yönetim”— şart koşar ve yönetimde keyfiligi reddeder. Özgürlüğün siyasetinde kişiler değil, ilkeler/kurallar, kurumlar ve prosedürler esastır. Özgürlüğün hukuku toplumda adaletin korunmasına hizmet eder. Hukukun üstünlüğü en asgarisinden kişilerin geleceği öngörebilmelerine ve hukukî güvenlik altında kendi iş ve işlemlerini planlayıp icra edebilmelerine imkân verir. Hukukun üstünlüğü ayrıca devlet-odaklı siyaseti ve devletin yüceltilmesini de reddeder. Özgür toplumda mahkemeler yasama ve yürütmeden bağımsızdır, hakimlerin statü garantisine sahiptirler. Bağımsız ve güvenceli yargı hem

iktidardakilerin frenlenmesi hem de daha genel olarak toplumda adaletin sağlanması bakımından hayatî önemi haizdir.

Kuvvetler ayrılığı ise temel siyasî işlevleri (kural koyma [yasama], kurallara uygun olarak kamu işlerini çekip çevirme [yürütme], uyuşmazlıkları adil bir şekilde çözme [yargı]) yerine getirecek organların işlevsel ve kurumsal olarak birbirinden ayrılmasını gerektirir. Özgür toplumun siyasî birliğinin diğer dayanağı olan âdem-i merkeziyet, iktidarın birliğin merkezinde toplanmasını önlemek üzere, duruma göre eyalet veya bölge yönetimleri ile yerel yönetim birimlerinin varlığını gerektirir. Âdem-i merkeziyetçi modelde, merkezî hükümetin her üç işleyle ilgili yetkisi de asgarî boyuttaki ortak faaliyetlerin gerektirdiği kadarıyla sınırlıdır. Buna karşılık asıl yetkili olanlar, kendi işlerini kendi özgür iradeleriyle karara bağlayacak ve yürütecek olan eyalet, bölge ve yerel yönetim birimleridir.

Özgür toplum ancak serbest ve rekabetçi piyasalarla bir arada var olabilir.

Piyasa ekonomisi özgür toplumun olmazsa olmaz şartlarından. Çoğu kimse piyasa ekonomisinin haklılık temelini, kaynak israfını önlemesi ve refah yaratması anlamında, “etkinlik” olduğunu düşünür. Bu düşünce olgusal karşılığı bakımından doğru olmakla beraber, piyasa ekonomisi esas olarak ahlâkî temelde savunulabilir. İlk olarak, piyasa ekonomisinin temeli etkinlikten önce özgürlüktür. Piyasa ekonomisi özgürlük ilkesinin iktisadî alandaki yansıması veya tezahürüdür; başka bir deyişle, iktisadî özgürlük genel özgürlük ilkesinden türer. Açıktır ki, piyasaların varlığı kişilerin mal-mülk edinme, mübadele, sözleşme ve teşebbüs hürriyetlerinin hukukî olarak güvence altında olmasına bağlıdır. Kaldı ki, diğer alanlarda özgür olabilmemiz de geçim kaynaklarımız üzerinde kendimizin kontrol sahibi olmamızla, kısaca iktisadî olarak özgür olmamızla mümkündür.

Öte yandan, hem devletin müdahale ve baskısından azade olmaları, hem de devleti frenleyebilmeleri (özgürlüğün garantileri) için de insanların her şeyden önce geçim kaynakları bakımından devlete bağımlı olmamaları şarttır. Bu özgürlük sivil toplumun da temelidir: Devletin toplumun velinimetisi olduğu yerde, kendi ayakları üzerinde durabilen ve gerektiğinde devlet baskısına direnebilen özerk bir sivil toplumun varlığından söz edilemez.

İstisnaî durumlar dışında, piyasalar toplumun ihtiyaç duyduğu bütün mal ve hizmetleri üretebilirler. “Ölçek ekonomisi”nin gerektirdiği durumların, devletin kimi mal ve/ya hizmetleri üretmesini haklı gösteren bu istisnalardan birini oluşturduğu söylenebilir. Buna göre, bazı sektörlerde faaliyet gösteren firmaların, sermaye veya teknoloji yetersizliği vb. nedenlerle, toplumun ortak ihtiyacı olan bir mal veya hizmeti üretebilecek kapasiteye sahip olmamaları durumunda, bu mal veya hizmetin üretimini devletin üstlenmesi gerekebilir. Bu durumlar tipik olarak enerji ve ulaştırma sektörlerinde ortaya çıkabilir. Ancak ölçek ekonomilerine dayanan bu gerekçe kalıcı bir duruma işaret

etmez; çünkü kimi sektörlerde firmalar zamanla “ölçek ekonomisi”nin sınırlılıklarını aşan boyuta veya teknolojik donanımına ulaşabilirler.

İkinci istisna, kamusal mal veya hizmetlerin devlet tarafından üretilmesi gereğiyle ilgilidir. “Kamu malı”, bir kişi tarafından tüketilmesinin başkalarının yararlanmasını azaltmadığı, yani tüketiminde rekabetin söz konusu olmadığı bir mal veya hizmettir. Kamu malının ikinci özelliği başkalarını dışlamanın imkânsızlığıdır. Yani, kamu malı bir kişi için bir kere kullanılabilir/yararlanılabilir hâle geldi mi artık ona herkes ulaşabilir. Bunun pratik sonucu, karşılığını ödemeyen kişilerin de kamu malından yararlanmasını önlemenin imkânsızlığıdır. Buna literatürde “bedavacı” problemi denmektedir.

Kamusal malların piyasa tarafından ya hiç üretilmediği ya da yeterince üretilmediği kabul edilir. Bu tanıma giren tipik kamu mallarının savunma, temiz hava ve hukuk sistemi olduğu genellikle kabul edilmektedir. Buna karşılık, “bedavacılar”ın dışlanmasının mümkün olduğu eğitim ve sağlık hizmetleri tipik “kamu malı” özelliğine sahip olmadıklarından, bu alanlarda devlet tekel oluşturamaz. Bununla beraber, eğitim ve sağlık alanlarında özel işletmelerle rekabet eden bir girişimci olarak devletin piyasaya girmesine prensip olarak bir engel yoktur.

Kayda Değer Akademik Metinler mottosuyla, 10 Ağustos 2015 tarihinde yayın hayatına başlayan *sosyalbilimler.org*, sosyal bilimler meselelerine yoğunlaşan, gönüllülük odaklı, açık erişim, akademik bir web sitedir. Hakkında detaylı bilgi almak için sosyalbilimler.org/hakkinda sayfasını, ekibimizde gönüllü olarak görev almak için sosyalbilimler.org/basvuru sayfasını ziyaret edebilirsiniz.

Facebook, Twitter, Instagram ve YouTube’da @sosbilorg kullanıcı adıyla *Sosyal Bilimler*’i takip edebilirsiniz.

sosyalbilimler.org/abonelik sayfasından e-bülten abonesi olarak, her pazar günü, o hafta içinde *sosyalbilimler.org*’da yayımlanan çalışmaların tamamını size gönderilecek bir e-posta ile alabilirsiniz.

sosyalbilimler.org’da yayımlanan metin, video ve podcastlerin paylaşıldığı Telegram grubuna t.me/sosbilorg adresinden katılabilirsiniz.